

Projektet Medeltidsstaden - ett försök att få överblick över svensk stadsarkeologi

Af Hans Andersson

Staden som forskningsobjekt intresserar många. Flera ämnesområden har tagit upp urbaniseringsproblematiken ur sina synpunkter. Det gäller inte bara de nutidsinriktade ämnena utan också de historiska. Behovet att få reda på hur det började, hur de skilda urbaniseringsfaktorerna påverkat varandra, hur stadsväsendet utvecklats sig har känts starkt inför den moderna urbaniseringen. Den som vill studera de äldsta urbaniseringsskedena står emellertid inför svåra problem, inte minst därför att källmaterialet är bristfälligt och svårtolkat. Det är överhuvudtaget svårt att få ett hållbart underlag att stödja sig på. De slumpartat bevarade skriftliga källorna täcker dessutom enbart vissa aspekter av utvecklingen. Det gäller därför att gripa alla möjligheter att utnyttja annat material. Framför allt blir det arkeologiska betydelsefullt.

Tar vi då tillvara detta viktiga källmaterial? Det har från åtskilliga håll i Europa klart visats på de stora bristerna härvidlag. Förståelsen för vad vi kan få fram om stadsutvecklingen genom arkeologiska undersökningar och observationer har inte varit helt utbredd, kanske inte ens bland arkeologerna själva. Framför allt är det i alla fall 1950- och 1960-talens starka expansion med stora ingrepp i de gamla stadskärnorna som ställt frågan på sin spets. Möjligheterna för arkeologerna har ofta varit små allra helst som man på många håll inte haft något stöd i gällande lagar.

Allvaret i situationen har, för att nämna ett par exempel, beskrivits i ett antal publikationer från England. Av dessa kan nämnas *C. M. Heighway* (ed.), *The Erosion of History, Archaeology and Planning in Towns*, 1972 och *Martin Biddle-Daphne Hudson-Carolyn Heighway*, *The Future of London's Past*, 1973. Som situationen syntes då fanns det kanske endast 10-15 år under vilka undersökningar skulle kunna göras i vissa av de viktigaste engelska städerna; sedan var det för sent. Denna utveckling har sedan visserligen på grund av de dåliga konjunkturerna i England bromsats upp, men hotet kvarstår.

För Sverige finns en liknande situation. Här finns emellertid en fornminneslag som ger bättre stöd än vad man har i andra länder. En exploatör måste enligt lagen, för att nämna en viktig paragraf, stå för kostnaderna i samband med arkeologiska undersökningar »såvitt det icke på grund av särskilda förhållanden finnes obilligt« (1). Av olika skäl har emellertid inte tillämpningen varit konsekvent när det gäller medeltidens och nyare tidens kulturlager. Detta hindrar inte att många betydelsefulla insatser har gjorts när det gäller regelrätta undersökningar och när det gäller observationer i samband med schaktningar av olika slag. Men luckorna är många och hoten mot kvarliggande kulturlager är lika aktuella i dag som i slutet av 60-talet. I många fall där man gjort undersökningar och observationer gäller

dessutom att materialet inte bearbetats eller i varje fall i mycken liten utsträckning sammanställts. Det saknas därför en överblick över vad det befintliga materialet går att använda till och vad som går att göra.

Vi har därför i åtskilliga sammanhang svårt att värdera våra möjligheter och planera vår verksamhet. Därmed är också möjligheterna mindre goda att tillhandahålla ett väl underbyggt material för den fysiska planeringen (stadsplanering etc.) på orter med tidiga kulturlager, vilket sätter kulturminnesvården i ett underläge gentemot planerarna.

Detta är ytterst kortfattat bakgrunden till ett projekt som i Riksantikvarieämbetets regi startats i Sverige våren 1976. Det har fått det långa namnet *Den tidiga urbaniseringsprocessens konsekvenser för nutida planering*. Som arbetsnamn kallar vi företaget helt enkelt för *Medeltidsstaden*. Projektet skall enligt den målsättning som återfinns i programmet »detaljerat kartlägga och beskriva den stadsarkeologiska situationen och dess konsekvenser för den fysiska planeringen. Det skall göra en vetenskaplig bedömning av det framkomna materialet med hänsyn tagen till den tvärvetenskapliga forskningen. Det skall med utgångspunkt från denna bearbetning klarlägga frågeställningar och riktlinjer för den fortsatta verksamheten.

Projektet skall skapa enhetlighet i dokumentation och redovisning av fältarbeten och pröva metoder för föremålsregistrering.

Projektets resultat skall redovisas i *delrapporter* och i en *slutrapport*, där tyngdpunkten läggs på de komparativa aspekterna samt riktlinjer och principer för den fortsatta stadsarkeologiska verksamheten.

Projektets redovisning skall göras så att den bl.a.

- kan tjäna som en utgångspunkt för vidare vetenskaplig bearbetning inom skilda institutioner
- kan bilda underlag för de antikvariska myndighe-

ternas planering och bedömning av den fortsatta stadsarkeologiska verksamheten samt

- kan infogas i underlagsmaterialet för framför allt kommunernas översiktliga planering.»

Det är inte meningen att projektet skall driva egna fältundersökningar.

De orter som i första hand blir aktuella för projektet är de som under hög- och senmedeltid genom skriftliga källor betecknas som stad i rättsligt och administrativt hänseende. Det är klart att en sådan avgränsning kan diskuteras. Framför allt under de senaste åren har orter som haft en begynnande urbanisering vilken av en eller annan anledning avbrutits, visat sig vara av utomordentligt vetenskapligt intresse. Den bedömningen har emellertid gjorts att för de hög- och senmedeltida städerna råder ett särskilt utsatt läge både när det gäller material och tid på grund av det ständiga exploateringshotet. Därtill kommer att man genom att studera denna relativt klart definierbara grupp ur vetenskaplig synpunkt bör erhålla en viktig utgångspunkt för bedömning av andra orter. Dessutom kan ju dessa städer följas också innan de fick juridisk status av stad. Helt skall emellertid inte övriga orter med någon form av urbanisering lämnas åt sitt öde. Någon eller några specialstudier som tar upp problem kring dessa planeras inom projektets ram.

Projektet koncentreras således till medeltiden. För att markera att stadsarkeologi också kan bedrivas för yngre städer och ge viktiga resultat planeras en specialstudie för att undersöka på vad sätt och på vilka punkter det arkeologiska materialet i »konkurrens» med ett svällande text- och kartmaterial kan spela en roll för studiet av nyare tidens städer.

Arbetet läggs upp i några huvudmoment, som delvis drivs parallellt.

En väsentlig uppgift blir att samla det material som finns för resp. orter och föra in detta på »arkeologiska» kartor. Men vi skall också försöka att så

långt det är möjligt komma åt grundtopografin. En annan uppgift vid inventeringen bör vara att fastställa förstörda kulturlager.

Den här typen av vetande finns ute i de olika regionerna. Vissa sammanställningar har gjorts. Genom en stadsarkeologisk grupp som Riksantikvarieämbetet bildade för några år sedan har ett sådant material samlats in. Margit Forsström skrev om detta arbete i Fornvännen 1974. Allt detta blir naturligtvis en viktig utgångspunkt för projektets arbete.

Det blir väsentligt att få en redovisning som blir jämförbar för olika orter. Inventeringsresultatet skall publiceras i delrapporter i anslutning till fältarbetet så att materialet direkt kan utnyttjas.

Projektet har emellertid fler uppgifter än att göra dessa inventeringar. Lika viktigt blir att göra olika former av bearbetningar med särskild hänsyn tagen till det arkeologiska materialet. Avsikten är att göra en analys och precisering av stadshistoriska frågeställningar som är av särskild relevans för stadsarkeologisk verksamhet. Det är också meningen att inventeringen skall kompletteras med en beskrivning av orternas topografiska och historiska förutsättningar liksom en preliminär analys av vad det arkeologiska material som framtagits i inventeringarna ger för kunskap, satt i relation till såväl det enskilda ortens speciella frågeställningar som mera generella. På detta vis skulle man få ett underlag för en sammanfattande forskningslägesbeskrivning, där orter och fyndkomplex skulle analyseras i relation till de olika frågeställningarna. Med allt detta som underlag bör det bli möjligt att ta upp en diskussion om prioriteringar och riktlinjer för framtida undersökningar.

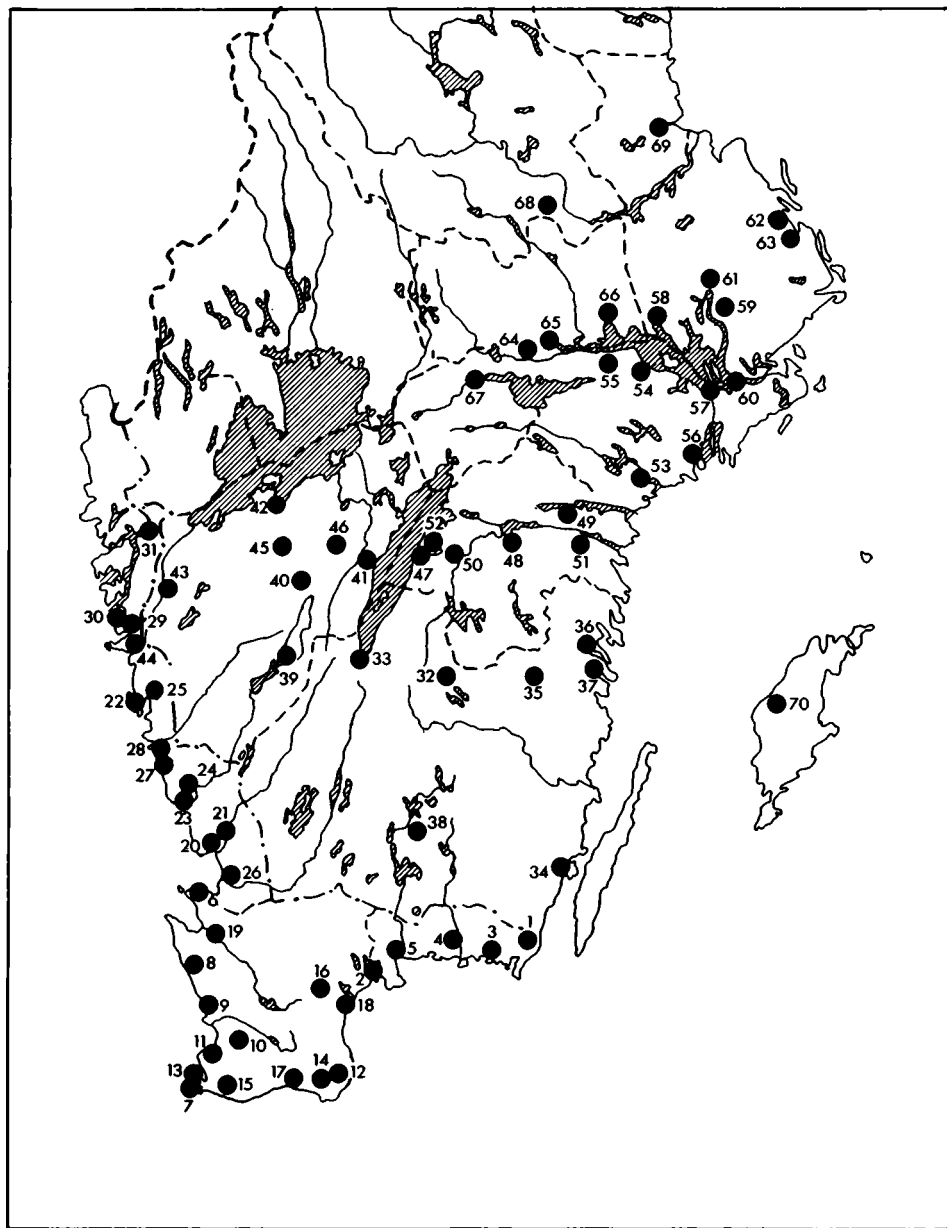
Som en tredje huvudpunkt i projektet har problemen kring dokumentationen av fältundersökningar tagits upp. För att dessa skall bli användbara krävs att resultaten redovisas så att de blir jämförbara. Det är i och för sig en stor och självständig upp-

gift, men i varje fall skall projektet få fram ett diskussionsunderlag och förhoppningsvis lite mer därtill. Det är i alla fall väsentligt att dokumentationen inte uppfattas som något fristående utan som en integrerad del i den vetenskapliga problemställningen. Därför hör denna del av projektet nära samman med dess andra delar.

Det är således ett omfattande program som lagts fram. Projektet har planerats för fyra år. Pengar har vi just nu för knappt ett år men hoppas naturligtvis på att arbetet kan fortsättas. Det är väsentligt att projektet kan genomföras under en relativt kort tid. Det är just nu viktigare att vi får fram ett material som kan bilda utgångspunkt för fortsatt arbete än att tränga djupt i alla avseenden. Projektet skall ses som ett sätt att skaffa en överblick över situationen och formulera problemen inför den stadsarkeologi som framgent skall och måste bedrivas (2).

Noter

1. Paragrafen (9§) lyder i sin helhet: Erfordras med anledning av allmänt eller större enskilt arbetsföretag som berör fast fornlämnning, att särskild undersökning företages eller särskild åtgärd vidtages för att bevara den, skall kostnaderna därför åvila företaget, såvitt det icke på grund av särskilda förhållanden finnes obilligt.
2. Projektets huvudman är Riksantikvarieämbetet. I organisationen ingår en referensgrupp där olika ämnen med intresse i stadsforskning är företrädna. För det direkta arbetet är under projektets första år tre personer anställda med artikelförfattaren som projektledare. Den som vill ha kontakt med oss - och vi är mycket tacksamma att få kontakter för utbyte av erfarenheter - når oss under adress Riksantikvarieämbetet, Projektet Medeltidsstaden, Alströmergatan 4, 411 01 Göteborg. - Publiceringen kommer att ske i Riksantikvarieämbetets rapportserie. Som första häfte kommer projektprogrammet att tryckas.

Medeltida städer inom Sveriges nuvarande gränser

Blekinge

1. *Avaskär*
2. *Elleholm*
3. *Lyckå*
4. *Ronneby*
5. *Sölvesborg*

Skåne

6. *Båstad*
7. *Falsterbo*
8. *Helsingborg*
9. *Landskrona*
10. *Lund*
11. *Malmö*
12. *Simrishamn*
13. *Skanör*
14. *Tommarp*
15. *Trelleborg*
16. *Vä*
17. *Ystad*
18. *Åhus*
19. *Ängelholm*

Halland

20. *Gamla Falkenberg*
21. *Nya Falkenberg*
22. *Gåsekil*
23. *Halmstad*
24. *Övraby - Halmstad*
25. *Kungsbacka*
26. *Laholm*
27. *Getakärr eller Gamla Varberg*
28. *Ny-Varberg*

Bohuslän

29. *Kungahälla*
30. *Marstrand*
31. *Uddevalle*

Småland

32. *Eksjö*
33. *Jönköping*
34. *Kalmar*
35. *Vimmerby*
36. *Gamleby-(Västervik)*
37. *Västervik*
38. *Växjö*

Västergötland

39. *Bogesund*
40. *Falköping*
41. *Hjo*
42. *Lidköping*
43. *Gamla Lödöse*
44. *Nya Lödöse*
45. *Skara*
46. *Skövde*

Östergötland

47. *Hästholmen*
48. *Linköping*
49. *Norrköping*
50. *Skänninge*
51. *Söderköping*
52. *Vadstena*

Sörmland

53. *Nyköping*
54. *Strängnäs*
55. *Torshälla*
56. *Trosa*
57. *Tälje*

Uppland

- 58. Enköping
- 59. Sigtuna
- 60. Stockholm
- 61. Uppsala
- 62. Öregrund
- 63. Östhammar

Västmanland

- 64. Arboga
- 65. Köping
- 66. Västerås

Närke

- 67. Örebro

Dalarna

- 68. Hedemora

Gästrikland

- 69. Gävle

Gotland

- 70. Visby

Anm. I några fall föreligger direkt kontinuitet mellan ett par städer (ex. 24-23, 36-37). Staden har »flyttat«. I andra fall kan man endast säga att vissa funktioner övertagits av den nya staden medan den äldre lever kvar (ex. 43-44). Slutligen kan också en ort berövas stadsprivilegierna och borgarna tvingas flytta till en närbelägen stad (ex. särskilt i Halland bl.a. 27-28, 21-20).

För diskussion om stadskriterier se H. Andersson, Urbanisierte Ortschaften und lateinische Terminologie. Göteborg 1971 (avser perioden före 1350) och dens., Zentralorte, Ortschaften und Städte in Skandinavien. Einige methodische Probleme (Kiel Papers '72)

Efterskrift

Sedan denna presentation skrevs har projektet på allvar kommit igång. Vi har medel säkrade för 1977 års verksamhet. Under första året ha bl a metoder för datainsamling och redovisning utarbetats. Två städer, Arboga och Uppsala, har inventerats. Rapporterna har nyligen kommit ut (Medeltidsstaden 2 resp. 3. Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. Rapport). Under 1977 går arbetet vidare med andra städer i mälaronrådet, bl a med det i stadshistorisk litteratur mycket diskuterade Sigtuna.